

## Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor (1816). Considerații asupra gloselor

Liliana Soare\*

Facultatea de Litere, Universitatea din Pitești, Str. Gh. Doja 41, 110253 Pitești, România

### Despre articol

Istoric:

Primit 11 aprilie 2014

Acceptat 26 mai 2014

Publicat 13 ianuarie 2015

Cuvinte-cheie:

glose

integrarea împrumuturilor

modernizarea limbii literare

### Rezumat

Scopul prezentei lucrări îl reprezintă analiza gloselor excerptate din *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor*, text tradus de Petru Maior și tipărit la Buda, în 1816. Principiul iluminist după care se ghidează învățatul ardelean, de adaptare a culturii occidentale la cultura română, de facilitare a accesului maselor populare la știință se concretizează în frecvența ridicată a gloselor. Pentru cărturarul ardelean, glosa reprezintă un excelent mecanism de inserție în text a neologismelor, care sînt explicate prin cuvinte vechi, populare, sintagme ori perifraze. Ponderea cea mai însemnată o ocupă glosele terminologice, de tipul *împrumut lexical – cuvînt vechi*. Acest fapt este relevant pentru concepția care îl călăuzește pe autor în activitatea de traducere a textului: glosele sînt orientate intenționat spre crearea unui fond lexical neologic, în deplin acord cu cel al limbilor europene de cultură. O examinare detaliată a variatelor tipuri de glose oferă informații utile în ceea ce privește fenomenul de integrare a neologismelor și revelează aspecte interesante ale procesului de înnoire lexicală a limbii române literare.

## 1. Preliminarii

**1.1.** Petru Maior desfășoară o impresionantă activitate de traducere, adaptare și elaborare a numeroase texte din varii domenii; activitatea sa editorială ne revelează o operă organizată pe aproape toate fronturile iluminismului românesc, operă care jalonează cele mai importante domenii ale culturii scrise din epocă. Ca cenzor al tipografiei budane, lui Petru Maior îi revine, printre alte obligații de serviciu, și sarcina de a traduce cîteva texte de popularizare a științei pe care nu le semnează ca traducător. Ursu (1961) conchide, întemeindu-se pe convingătoare argumente lingvistice, că și acest text de medicină veterinară, cu titlul complet *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară și a celor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor* (130 de pagini), apărut la Buda, în 1816, este o traducere aparținînd lui P. Maior<sup>1</sup>.

**1.2.** Cele mai multe texte de popularizare a științei care apar în această perioadă în Transilvania sînt traduceri și adaptări după originale latine, germane sau maghiare, scrieri utilitare circumscrise literaturii de stat, oficiale, cu circulație în toate spațiile culturale ale imperiului. Traducerea acestora era o sarcină a tipografiei budane, care avea să fie dusă la îndeplinire cu ajutorul revizorilor cărților românești. Ca și tipografia românească din Viena sau Liov, tipografia din Buda era obligată, date fiind coordonatele politicii culturale a imperiului austriac, să tipărească manuale școlare și texte de popularizare pentru românii ardeleni. Finalitatea acestora este variată, ceea ce subliniază intenția de culturalizare a maselor, prin trecerea de la o literatură „savantă” la una orientată spre nevoile stringente ale comunității. Multe sînt „învățături”, care își arată încă din titlu destinația: *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor*, *Învățătură pentru prăsierea pomilor*, *Învățătură despre cultura și creșterea frăgarilor*, *Învățătură de a face sirup și zăhar*,

\* Adresă de corespondență: [lilianasoare2006@yahoo.com](mailto:lilianasoare2006@yahoo.com).

<sup>1</sup> Pentru alte traduceri inedite ale cărturarului ardelean, v. Ursu (2012).

*Învățătură firească spre surprerea superstiției norodului etc.*, altele „povățuiri”: *Povățuire către economia de câmp*, *Povățuirea cu praxis către sporirea stupilor etc.*, scrieri cu o certă orientare pedagogică.

Asimilarea masivă a textelor străine „dezvăluie, incontestabil, un proces de înnoire a unei scheme culturale și o mai bună înțelegere a acestuia presupune, în primul rând, integrarea activității de traducere în ansamblul dezvoltării culturii scrise și, în al doilea rând, investigarea literaturii ca formă de expresie a *structurilor mentale* din societatea română” (Duțu, 1970, p. 155). Activitatea de traducere și adaptare a operelor străine nu înseamnă doar sincronizarea literaturii și a culturii române cu cea occidentală, ci reprezintă și asimilarea unei noi mentalități despre om, ce se concretizează într-o literatură de interes general, accesibilă. Prelucrările din această perioadă au la bază o schimbare profundă a structurilor mentalitare și o mutație în rîndul cărturarilor, mult mai deschiși către o literatură utilitară, de masă, care să fie introdusă într-un circuit mult mai larg.

După cum s-a observat (Prodan, 1964, p. 5), traducerea în această perioadă nu reprezintă o transpunere comodă, dintr-o limbă în alta, de noțiuni cunoscute într-un limbaj științific deja constituit. Traducerea este ea însăși o creație, punînd traducătorului probleme mai dificile decît scrisul original într-un limbaj care-i este familiar. În perioada în care-și desfășoară activitatea cărturarii ardeleni, individualitatea și originalitatea nu reprezintă trăsături pertinente în definirea operei. Învățații transilvăneni modifică, recrează, stilizează textul pe care-l traduc; introduc comentarii, elimină informații, înlocuiesc exemplele cu altele familiare cititorului român, conectează fragmente din surse diferite, prefațează lucrările.

Însă, în cazul textelor oficiale, elaborate pentru toate popoarele Imperiului, traducătorii nu adaptează textul, ci, de regulă, îl redau cu fidelitate. Fidelitatea limbii traducerilor primează, însă la fel de importantă este și strădania autorilor de a respecta *firea* limbii române. Maior (1813), de exemplu, condamnă acuratețea artificială, forțată a limbii în care se traduce, arătînd că: „Grecii așa vreu, ca cărțile cele besericești [...], cînd se întorc pre altă limbă, așa să se întoarcă, cît nu numai înțălesul cel cuprins în cărțile acele să se țină, ci și țesetura cea din lontru a limbei grecești” (p. 182). Prin urmare, cărțurarul pledează atît pentru păstrarea exactității ideilor și a sensurilor cuvintelor, cît și pentru menținerea specificului limbii: „Românii [...] cărțile cele besericești le-au întors pre românie după firea limbei românești, numai de aceea grijindu-se ca înțălesul să rămîna întreg” (p. 183). Avînd în vedere că teoria traducerii nu se constituise încă, concepția este de o frapantă modernitate.

**1.3.** Se pare că textul este tradus după un original maghiar, rămas, deocamdată, neidentificat, fapt care face imposibilă confruntarea celor două texte. Ideea originalului maghiar este susținută de faptul că, în două cazuri, apar expresiile „iubita noastră patrie Ungaria” și „patria noastră Ungaria”: „Întră toate lîngorile sau boalele cornutelor adecă vitelor celor cu coarne, foarte adeseori, cu nenorocita și prea contăgioasa boala de vite sau puștla cornutelor, iubita noastră patrie Ungaria se devastă adecă se pustiaște, cît însuși cei mai puternici moștenitori ale largilor moșii nevindecate pagube pentru pierderea vitelor sale sînt strimtorăți a simți, iară țăreanii ce sînt supuși dărei nu arareori la cea de pre urmă lipsă ajung” (22–23); „Iară cum că boala de vite în patria noastră Ungaria adeseori se escază (și se escază pentru locurile țărei pe ici, pe colo apuse, așezate, pentru unele locuri băltoase, pentru deseale vărsări de ape, pentru răsugărilor pămîntului cele cu putrăgiune, pentru notrețul cel stricat, pentru aerul cel nesănătos, pentru apele cele tăioase), care toate, afară de contagiu, cum că singure de sine pot să nască această pierzătoare boală, netăgăduit lucru iaste” (25). Într-un alt loc, Moldova și Țara Românească sînt considerate „țări streine”: „Întru adevăr, de prisosit iaste acum adevărit, cum că boala cea de vite și în țeara noastră mai adeseori se urzește: totuș, cum că acest stricătoriu rău mai vîrtos din țări streine, precum Moldova, Țeara Românească, Rusia se lățește la noi, dovedit iaste” (28–29)<sup>2</sup>.

**1.4.** După cum observa Ursu (1962, p. 61), aceasta este prima scriere medicală în care întîlnim o terminologie de specialitate mai bogată, cu un pregnant caracter neologic. Ceea ce frapează însă, pe lîngă numărul mare de împrumuturi<sup>3</sup>, este frecvența extrem de ridicată a gloselor (de altfel, titlul însuși conține

<sup>2</sup> Aceste fragmente sînt o dovadă în plus că Maior urmărește îndeaproape originalul: autorul maghiar vorbește despre „patria noastră Ungaria”, iar referirile la celelalte două provincii românești ca țări străine sînt făcute din exterior.

<sup>3</sup> Vom dedica împrumuturilor lexicale un studiu special; la o consultare rapidă a principalelor noastre lucrări lexicografice,

o astfel de structură explicativă: *boale sporadice adecă pe ici pe colo îmblătoare*). Termenii neologici sînt glosați la fiecare utilizare, rare fiind cazurile în care aceștia apar, ulterior primei lor glosări, neîncadrați în aceleași sau noi structuri explicative. O pagină obișnuită a cărții se prezintă, în general, ca în următoarele exemple: „Aftele sau răniturile limbei trăbuie să se socotească numai ca simptome adecă schimbări fără cumpăt sau depunerea, descărcarea materiei ceii morboasă adecă a morbului sau a boalei la zisele părți; pentru aceea periclu sau rișchii adecă primejdia boalei depende (atîrnă) de la forța adecă puterea ziselor friguri” (74); „Grumăzarea sau angina sau brînca porcilor iaste epidemică adecă se încinge și e foarte fatală sau stricătoare boală” (81).

Aflîndu-se în fața unor concepte (științifice) noi, cărturarul ardelean este constrîns să apeleze la asemenea procedee de explicare, pentru a facilita înțelegerea și însușirea lor. Vulgarizarea științifică, care are ca obiectiv adaptarea textului științific pentru a putea fi receptat de publicul obișnuit, se combină cu vulgarizarea lexicală, care ține cont de nivelul cultural al publicului căruia i se adresează, informațiile fiind formulate, prin urmare, în sistemele lingvistice de reprezentare ale destinatarului. De altfel, în postfața lucrării, P. Maior, perfect conștient de faptul că noile cunoștințe, pentru a fi înțelese, trebuie traduse în idiolectul destinatarului, îl avertizează și îl îndrumă pe acesta în călătoria spre edificarea sensului cărții: „Cinstite cetitoriule! *Vei afla unele cuvinte în cărticica aceasta, care, poate cu văzuta dintîiu, nu le vei pricepe; ci să nu te scândălizești! [...] Deci să binevoiești a ceti și a prociti toată cărticica, că toate acele cuvinte, care și se părea streine, au într-un loc, au într-altul, au încă mai de multe ori le vei afla cu cuvinte de ale patriei tale tălmăcite și la dezvoltă înțelegere aduse*” (127, subl. n.).

Deși impresionantă, această obsesie a accesibilității încarcă uneori textul și afectează cursivitatea frazei: „Semne de moarte sînt pulsu sau mișcarea, baterea sîngelui mai nepriceput, cu atîta celeritate (pripire, iuțală) zbučnește, cît aproape la o sută, ci cu oscuritate, adecă întunecat, se numără, respirația sau răsufierea e scurtă, sufocativă, adecă sugrumătoare, apetita prostrată sau depusă, pierdută, aversația, adecă urîrea apei; unde ocură (vin, se ivesc, se văd) aceste semne, nu va trăi animantul o jumătate de zi, iară acele adevirit amuș vor subsi, a căroră urechile și astremitatele acum le sînt răci, căroră, de li băga degetele în urechi, nici capu nu-și mișcă” (63–64).

**1.5.** Ca procedeu lingvistic ce constă în stabilirea unei relații de echivalență între doi termeni (lexematici sau sintagmatici) sau în explicarea, prin intermediul perifrazelor, a unor cuvinte, glosarea lexicală se întilnește încă din primele noastre texte elaborate în secolul al XVI-lea. Fenomenul glosării se manifestă cu o forță extraordinară și cu un scop bine determinat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cînd se formează româna literară modernă și cînd se ridică problema creării terminologiei științifice și a difuzării ei în rîndul maselor. Glosarea asigură precizia și funcția denotativă a limbajului științific. Totodată, acest mecanism lingvistic este relevant pentru intenția de accesibilizare a noilor termeni, dar și pentru raportul dintre terminologia savantă și cea de tip tradițional, surprinzînd integrarea lexicală și semantică a neologismelor. Glosele constituie, așadar, un factor important de pătrundere și punere în circulație a neologismelor, pregătind terenul semantico-stilistic pentru înnoirea limbii literare.

Literatura de specialitate înregistrează mai multe studii asupra gloselor din vechile texte românești<sup>4</sup>. Spre deosebire de ceilalți cercetători care s-au aplecat asupra problemei, Al. Gafton privește procedeele ca pe o componentă organică a activității de traducere, ca factor creator de normă literară; prin urmare, cercetătorul ieșean examinează glosele din vechile noastre texte (religioase) din perspectiva nevoilor care le-au generat și a funcțiilor pe care le îndeplinesc. Gafton (2012) propune și o tipologie de bază a gloselor,

---

am remarcat faptul că multe dintre neologismele care-și găsesc în acest text probabil prima lor atestare în limba română sînt datate ulterior ori nu sînt consemnate.

<sup>4</sup>Dintre acestea, amintim doar cîteva: Gh. Șincai, *Opere*, vol. 1, București, 1967, ediție (în patru volume) realizată de F. Fugariu, care, în studiul introductiv, excerptează și interpretează un material foarte bogat de glose (p. CLXXIX–CLXXXVII); G. Țepelea, *Studii de istorie și limbă literară*, București, 1970 (p. 13–51); Al. Niculescu, *Premesse sul problema dei rapporti cultural-linguistici italo-romeni*, în „Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică”, II, 1971, p. 893–904; Niculescu (1978, p. 148–158); E. Toma, *Limbajul științific românesc la începutul epocii moderne (secolele XVIII–XIX)*, București, 2003 (p. 172–183); L. Soare, *Școala Ardeleană. Lexicul scrierilor de popularizare a științei*, Pitești, 2012 (p. 168–177).

vorbind despre glosele explicative, glosele complete și glosele orientative. Multe dintre acestea, arată autorul, pot întruni caracteristicile tuturor tipurilor de glose, de aceea o tipologizare prea riguros concepută este aproape imposibilă (p. 323–358).

## 2. Inventarul gloselor

Majoritatea gloselor întâlnite în textul *Învățăturii pentru ferirea și doftoria boalelor* sînt explicabile prin indigența limbii române a perioadei, care nu deținea termenii necesari pentru a denumi noile realități. Cele mai numeroase sînt cele care explică termenii noi, necunoscuți sau puțin cunoscuți cititorului, în termeni de limbă populară.

**2.1.** Din punct de vedere grafic, acestea apar integrate în text. Se întîlnesc însă și 13 situații în care glosele sînt plasate *în subsolul paginii*. Acest tip de glosare este relevant pentru momentul de început al dezvoltării aparatului critic, al elaborării științifice a textelor după norme specifice:

- *Despre ferirea boalei vitelor*, g. „Vită iaste orice are sîmțire și răsufare. Deci cu acest nume numim preste tot boii, caii, oile, caprele, porcii ș.c. Și la latini au trăbuit mai demult aceste să se cheame vite; și de acolo au rămas la latini cuvîntul *veterinaria* (v e t e r i n a r i a), adecă măiestria de a doftori vitele. Vita se zice românește și *viețuitoriu*, ba și *animant* și *animal*, care nume se cuvine și omului, numai că omul iaste animal cuvîntătoriu, iară vita e animal necuvîntătoriu.” (3);
- *notreț*, g. „*Notreț* iaste fînul, paie, ovesul și orice cu care se hrănesc vitele. Cuvîntul acest iaste născut de la vorba latinească *nutrio* (n u t r i o), care va să zică „hrănesc”. De acolo zicem *nutremînt*, carea aceea înseamnă ce și cuvîntul, *notreț*: *nutresc*, carea una e cu *hrănesc*.” (3);
- *poițele sau staurile*, g. „Sălașelor, unde se ține închise și se hrănesc vitele, pre alocurea după feliurile vitelor desclinite nume s-au obicinuit a se da, așa: sălașul unde se țin vitele cele cu coarne, adecă boii, vacile, îl cheamă *poiata*, unde caii, *grajd*, unde oile, *staur*, unde porcii, *coteț* sau *cocină* ș.c. Noi a tuturor vitelor, ori de ce plasă să fie, sălașul îl chemăm în cartea acesta *staur*, că și latinii toate acestea le numesc *stabula*, de unde vine și cuvîntul românesc, *staur*.” (4);
- *comunitatelor*, g. „*Comunitate* se zic toți oamenii laolaltă socotiți, cîți sînt în sat sau la oraș. Uneori comunitatea cea mare se împarte în mai multe parțiale sau mai mici comunități. Așa, în Peșta iaste comunitatea românilor, comunitatea grecilor, comunitatea sîrbilor ș.c.” (5);
- *copia*, g. „Vitele toate laolaltă ce sînt supt căștiga, adecă grija păstoriului, unii după plasa vitelor le dau desclinite numiri; așa, zic *turmă de oi*, iară *turmă de boi* nu zic. Noi toate le chemăm *copia*, după datina românilor celor preste Dunăre, care cuvînt în sine înseamnă *mulțime*.” (6)<sup>5</sup>;
- *contagiu*, g. „*Contagiu* se zice acel feliu de boală de carea, numai de se va atinge cel cu această boală de cel sănătos, cel sănătos încă se împle sau boala carea cu atingerea se leagă de altul, cum e vărsatu, rîia ș.c. Deci boale contăgioase se zic acele care cu atingerea se leagă de alții.” (11–12);
- *lingori*, g. „*Lingoare*, pre alocurea, se numește numai un feliu de boală rea, de carea doar me omul dus și, ieșindu-și din fire, vorbește într-aiurea. Ci, fiindcă acest cuvînt în sine înseamnă orice plasă de boală la românii cei preste Dunăre, și noi în cărticica aceasta întru acel înțales îl luăm, adecă pentru orice beteșug; totoș, uneori înșămnăm cu el anume boala cea rea.” (12);
- *epizootice*, g. „*Epizootică* boală iaste carea se întinde și se încinge mai preste mult loc întră vite fără de a se împlea una de alta. Însă sînt unele boale, care, afară de aceea că sînt epizootice, au și contagiul împreunat.” (13);
- *câlbeaza*, g. „Câlbeaza latinește se cheamă *Fasciola hepatica*, adecă „fașă de ficat”; *Carbasus* asemenea la latini e o pînză de in foarte subțire, *carbasus*, dară nu e departe cu înțalesul de „fașă”, deoarce și carbasul

<sup>5</sup>Potrivit concepției sale că limba română literară trebuie îmbogățită și cu împrumuturi din aromână — în postfața traducerii, Maior afirmă: „...întru prefacerea acestei cărticică m-am întrebuițat cu mai multe dialecte ale limbei românești, din carele unele nu sînt astăzi cunoscute în patria ta...” (127) —, P. Maior folosește și cîteva cuvinte din acest dialect: *căștiga* „grijă” (6), *copie* „mulțime, turmă” (6), *demînda* „porunci” (29), *puștlă* „ciumă, pestă” (22). Tot pe seama influenței dialectului macedoromân poate fi pusă și prezența formelor cu *a* protetic, precum: *acășună*, *acrescută*, *adoi*, *adoită*, *amișcată*, *arîde*, *aroad*, *asparge*, *atoarnă* etc., care se întîlnesc în multe dintre traducerile sale.

sluște la înfășare. Pentru aceea mi se pare că cuvântul nostru *câlbează* e născut din latinescul *carbasus*, mutînd *r* în *l*, de nu vei vrea mai bucuros a-l trage de la *collabasco*, fiindcă vitele care au călbează sînt de căzut, de perit; sau de la *calvesco*, carea înseamnă „mă pleșugesc”, pentru că turma în care încape călbeaza foarte se pleșugește, adică se rărește, cît de multe ori nici o oaie nu rămîne în viață din turma aceea.” (15–16);

- *boala de vite*, g. „Precum cuvîntul *lîngoare* pre alocurea înseamnă numai un felu de boală rea ce vine pe oameni, așa cuvîntul *boală de vite* înseamnă acea boală rea ce vine pe vitele cele cu coarne, carea la latini se numește *Lues Omasi*, adică boala mașului celui cărnos, și iaste ca o puștlă, adică ciumă întră cornute. Întru acest înțeles luăm și noi aci cuvîntul acela.” (22);
- *dosă*, g. „*Dosa*, latinește *dosis*, e cuvînt doftoresc, carele înseamnă acea măsură de lucruri cîtă se dă deodată ori la om, ori la vită.” (47);
- *gangrenă*, g. „Gangrena e carne moartă carea se naște din rană sau din înflămație (aprinde, obrintitură), căria, de nu-i vei sta în coantră cu timpurie vindecare, se tîrîie mai încolo și tot merge înainte rozînd carnea.” (57);
- *boala cea mucoasă sau suporința*, g. „Suporința se zice de la cuvîntul latinesc *suppuratio* (s u p p u r a t i o), pentru că materia carea iase în boala aceasta din nările calului iaste în chipul puroiului.” (85).

Exemplele excerptate învederează caracterul complex al acestor structuri explicative, nu de puține ori autorul folosindu-se de procedeul „glosei în glossă”. Acest tip de glose oferă ample explicații ale cuvintelor, dar și indicații etimologice cu scopul de a facilita înțelegerea noilor cuvinte. Cîteva dintre acestea „trădează” preocupările lingvistice ale lui P. Maior, cum ar fi cîmpul lexical stabilit în cazul glosării lui *poiata* sau situația cuvîntului *câlbează*, care beneficiază, prin implicarea directă a traducătorului: *pentru aceea mi se pare că*, de explicații lingvistice foarte detaliate făcute cu scopul orientării cititorului și al lărgirii orizontului de cunoaștere al acestuia. Punctul de plecare al acestor glose de subsol îl constituie „un segment de text, pretext pentru ca receptorului să i se furnizeze informații noi, care-i lărgesc orizontul sapiențial și de gîndire” (Gafton, 2012, p. 356). Dincolo de „rolul lămuritor și îmbogățitor”, aceste glose au rolul „de a atrage cititorul spre text, de a-l instrui și forma în sensul și pe baza textului [...]” (*ibidem*).

2.2. Glosele care apar încadrate în text sînt cele mai frecvente. Acestea învederează diverse tehnici de glosare, prin folosirea parantezelor, a juxtapunerii, a conjuncției *sau* ori a apozemului explicativ *adecă*.

2.2.1. Un prim tip de glose, cele mai frecvente, încorporează **sinonime** (lexeme sau sintagme) din lexicul comun în structuri:

a) **binare**: *se va acerăla* (sic!) *adecă pripi* „accelera” (125), *acrimonia sau ascuțimea* (100), *acurata* (cu de ajuns) (48), *cu afte* *adecă cu beșicuțe* (72), *aftele sau răniturile limbei* (74), *vor alăbora* *adecă vor lucra* (44), *amputația* *adecă tăierea* (111), *angina sau grumăzarea porcilor* (82), *animal* (viețuitoriu) (62), *antifloghistiche* *adecă asupra fierbințelii* (51), *ample* (largi) (65), *apetita* *adecă voia de a mîncă* (55), *apetita* *adecă voia de mîncare* (69), *de argilă* *adecă de lut* (80), *aversația*, *adecă urîrea* (63), *aversă* *adecă urește* (101), *boala cea mucoasă sau suporința* (85), *cadabru* *adecă trupul cel mort* (45), *a cadabruului* *adecă a trupului celui mort* (37), putoarea cea *cadăbroasă* sau *de mortăciune* (71), *calce* (var nestins) (114), *castrația* *adecă jugănirea* (111), *causa sau pricina* (73), *cautele* *adecă feriri* (33), *cauterisația* *adecă arsura* (111), *cauteriu* *adecă fier ars* (51), *cauție* sau *ferire* (89), *cădabru* *adecă mortul al ei trup* (32), (lipsit de) *cerc* (roșu), *adecă de împrejurare* (roșie) (56), *cicatrice* *adecă urmă de rană* (121), *circulația* *adecă îmblarea singelui* (124), *circumciderea* *adecă tăierea împrejur* (111), *a clăudica* *adecă a schiopăta* „claudica” (92), *coloră* *adecă față* (56), *comerciul* *adecă împărtășirea cu vite* (35), *să se comită* *adecă să se încredințeze* (116), *boală complicată* *adecă îndoită* (82), *comuna* (de obște) *pășune* (31), (sub pedeapsa) *confiscației* (contraband) (43), *contaminate* *adecă spurcate* (91), *de a se contăgi* *adecă de a se împlea* (de la alte oi de această boală) (58), *continue* *adecă necurmăte* (81), *să se continue* *adecă să nu se curme* (84), *să o continue* *adecă să nu o curme* (122), *contrarii* *adecă împrotivoare rînduiei* (22), *cornute* *adecă vite cu coarne* (18), *notrețul corupt* *adecă stricat* (94), *coruptul* *adecă stricatul* (62), *cremotartariu* *adecă piatră de vin* (67), *crystalin* *adecă ca cristalul* (57), *cruderă* *adecă nemilostivă* (125), *cruderitate* *adecă tirănie* (125), *custode* (păzitoriu) (39), *custodie* (pază) (39), *damne* *adecă pagube* (110), *decoct* *adecă zeamă fiartă* (51,

61, 123), **decoctu** (zeamă fiartă) (76), să se **defalce**, *adecă să se cosască* (9), a se **dedura** (gilui)<sup>6</sup> (91), **deliriul** *adecă nebunia* (84), **denudata** *adecă despoiata piele* (99), **depende** (*atîrnă*) (74), plămînilor **depravate** *adecă stricate* (82), **depunerea**, *descărcarea materiei ceii morboasă* (74), **destinatul** *adecă rînduital loc* (45), să se **dețină** *adecă să se oprească acasă* (66), se **devastă** *adecă se pustiaște* (23), **devăgînd**, *adecă îmblînd ermii sau pustii pre platei* (*ulițe*) (107), se **devide** sau se **împarte** (73, 77), a **devora** *adecă a mânca* (108), **diarea** *adecă cufurirea* (26), **diarea** *adecă cufureala* (51), **diferență** (*desclinire*) (113), se **diferesc** (*se deosebesc*) (55), să nu se **dimită** (*sloboadă*) la pășune (66), regulile cele **diretive** *adecă îndreptătoare* (21), **dirigență** (*sîrguință*) (108), **dispoziții** *adecă rînduieli* (114), **dispoziții** sau **rînduieli** (104), **dispozițiile** (*rînduielile*) (38), **distanță** (*depărtare*) (34), **diversă** sau **deosebită** (*natură*) (55), **diverse** *adecă deosebite* (19), **doftor** sau **hirurg** (119), **emeticu tare** (*leac de borît*) (84), **epidemică** *adecă se încinge* (81), **esculente** *adecă bucate putrăde „excremente?”* (108), **esempruri** *adecă pilde* (111), **faciritate** *adecă cu lesnire* (87), **falsă** *adecă neadevărată* (95), **fatală** sau **stricătoare** *boală* (81), **fatalul** *adecă pierzătoriu* (34), **fenomene** (*arătări*) (83), **fluid** *adecă curătoriu* (117), cu **foarcepă** *adecă cu clește* (115), **forța** *adecă puterea* (74), cu **forța** (*sila*) (39), cu **fosă** *adecă cu groapă încungiurate* (41), apă **frigidă** *adecă rece* (84), **frigidă** (*rece*) (108), **funestul** *adecă perzătoriu rău* (105), **furfură** *adecă tărițe (cu apă stropite)* (60), de **furfură** *adecă de tărițe (fierte)* (61), **găngrenos** *adecă rănit* (27), **generale** (*pe de asupra*) (21), spre **generație** *adecă spre prăsire* (95), **genuin** (*adevărat*) (96), în **gradu** *adecă în treapta* (86), **bronice** *adecă lung vecuitoare* (86), **infusu** sau **fiertură** (122), **înferma** *adecă bolnava vită* (80), **înflamația** sau **aprindearea** (77), rane **înflămate** sau **aprinse** (72), **înflămația** sau **aprindearea** (61), **înfus** *adecă zamă fiartă* (69), să se **înbuma** *adecă să se îngroape* (114, 115), se va **înstila** *adecă picura* (54), să se **întărzică** (*oprească*) (44), **lienita** sau **boala de splină** (62), (cu) **lienitidă** *adecă cu boală de splină* (57), **litarghiriu** *adecă de oțet de spumă de argint* (79), **masă** *adecă aluat* (69), **membrana** sau **pețița** (88), **moment** (*cirtă*) (125), **morbul** *adecă boala* (68), **morbu** sau **boala** (81), **mordac** *adecă mușcătoriu* (110), **moturi** (*mișcări*) (123), **munde** *adecă curate* (64), **munde** *adecă curățite* (85), **murii** *adecă păreții cei de piatră* (53), **murii** sau **păreții cei de piatră** (91), **necesarie** (*de trăbuință*) (116), **necesitatea** *adecă lipsa* (49), **necesități** sau **strimtorați** (108), **neconrupt** *adecă nesticat* (108), **nocib** sau **vătămători** (109), **nocibe** *adecă vătămătoare* (107), **nocivă** *adecă vătămătoare* (71), *partea cea* **nudă** *adecă goală* (93), **nude** *adecă goale* (71, 115), **nutremînt** (*notreț*) (50), de **nutremînt** *adecă de hrană* (108), **nutri** *adecă hrăni* (90), **ocasia** (*prilejul*) (111), **ocasionale** *adecă privileguitoare* (105), **oculația** *adecă altuirea vărsatului* (59), **operații** (*lucrări*) (110), o **oră** *adecă un ceas* (34), cu **oscuritate**, *adecă întunecat* (63), a se **osărba** (*a se ținea*) (107), se **oserbă** *adecă să ia aminte* (101), **ostipația** *adecă încuiarea pîntecelui* (66), **ostruție** *adecă încuiere* (67), **palatul** *adecă ceriul gurei* (72), **pastă** *adecă aluat* (80), **penuria** *adecă lipsa* (62), **peregrinatori** (*nemernici*) (39), în **periodul** *adecă în cursul* (87), de **precauție** *adecă de încungiurare regule* (107), **predespun** *adecă gătesc spre această boală* (89), **preserba** *adecă scuti* (112), **preservativ** sau **scutitoriu** *asupra pierzătoarei boală* (48), **mijlociri** **preservative** și **curative** *adecă apărătoare și doftoritoare* (21), **preservativă** sau **apărare** (48), **preservative** sau **apărări** (111), **prescriptul** sau **rînduital modru** (32), **prescripții** (*rînduieli*) (53), **producturile** (*rodurile*) (39), **produturi** sau **lucruri** (19), **profondă** *adecă adîncă* (63), **promove** (*mișcă*) (65), **împedecarea propagației** *adecă a lătirei* (105), **proporționate** (*potrivite*) (65), **propria** (*a sa*) (42), **proprietari** *adecă stăpîn* (31), să se **proveadă** *adecă să se grijească* (38), **prudent** (*cu înțelepție*) (95), **prurîngine** *adecă mîncătură scărpinătoare* (92), **prurit** *adecă mîncătură scărpinătoare* (92), **prurit** *adecă mîncare cu scărpinare* (121), **pulsu** sau **baterea singelui** (68), **răsfugările**<sup>7</sup> sau **răsuflările** (*pămîntului*) (6), să se **răpurg** *adecă să se curăță* (53, 109), îi **răsisă** *adecă îi stă în coantră* (65), **remediu** (*leac*) (112), **remediuri** (*lecuri*) (67), **loc remotu** *adecă depărtat* (32, 46), **repurgația** *adecă curățirea* (52), **respirația** *adecă răsuflarea* (63), **roboritoare** *adecă întăritoare de stomah (de rînză) „roborant, medicament cu acțiune tonică”* (69), mai **robuste** *adecă mai tari* (62), **sapidă** (*plăcută*) (95), **săturat** *adecă bine fiert „saturat”* (84, 85), **scabia** *adecă rîia* (94), *causa scabiei* *adecă a rîiei* (94), să se **scarifică** *adecă lin să se străpungă* (120), rane **scăbioase**

<sup>6</sup>[...] „celelalte ale staurului vase de lemn cu muc contaminate *adecă spurcate bine se cade a se dedura* (gilui), cu dorabla a se netezi” [...] („a gelui”, „a rindela”).

<sup>7</sup>„Emanație, evaporare, transpirație”. Cuciureanu (1959, p. 56) îl explică prin it. *sfogare* (din exemple precum *sfogare la passione*), care înseamnă „a-și descărca, revărsa patima”.

adecă rîioase (93), **schiroasa** adecă vîrtoasa îmfătură (86), **segregată** adecă despărțită de cealelalte (33), **segură** adecă fără primejdie (112), **separată** adecă despărțită (31), **loc separat** sau despărțit (32), **servitorii** (slujitorii) (44), **siguranța** (neprimejduirea) (41), **simplă** (nu lucrată) (60), **simptome** adecă schimbări fără cumpăt (74), **simptomele** sau schimbările cele fără cumpăt ale morbului adecă a boalei (68), **simptomele** sau schimbările cele necumpătate ale boalei (101), **spera** (nădăjdui) (88), **a se spera** adecă a se nădăjdui (74), **speranță** adecă nădejde (83), **sperare** adecă nădejde (125), **speriință** sau ispita „experiență” (24, 82), **spese** sau cheltuiiele (89), **grija speselor** adecă a cheltuielilor (32), **spise** adecă groase (73), boale **sporadice**, adecă pe ici pe colo îmblătoare (ft.), cu **strie** adecă trăsuri sîngerate înveregată (86), **subsește** adecă moare (45), **subsire** adecă moarte (50), **sudorifere** adecă ce fac sudoare (90), **sufocativă** adecă sugrumătoare (63), **supurație** adecă puroire (78), **la supurație** adecă la puroire (120), **în supurație** adecă în puroire (121), apă **tepidă** adecă călduță (69), **terebentină** (terpentin) (68), **teritoriu** (ținut) (114), **se termină** adecă se sfîrșește (81), **titilație** (gîdilitură) „titilomanie” (92), **transpirația** sau răsufierea vitei contagioase (21), **trucidarea** sauuciderea (41), **trucidatei** adecă ucisei vită (41), **să se trucidă** adecă să se junghie (80), **să se trucidă** sau **să se împuște** (91), **să-l trucidă** adecă să-l omori (112), **trupul** cel subsit adecă mort (27), **urina** adecă udul (63), **us** adecă întrebuintare (46), pășunea **vaporoasă** sau aburoasă (94), mai **vegetă** sau mai vioaie (68), **veterinari** adecă doftorii cei de vite (11), **veterinari** sau doftori de vite (23), **veterinaria** adecă măiestria de a doftori vitele (3), măiestria **veterinarii** adecă a doftoriei de vite (48), (în statul) **violenției** adecă silniciei (110), **să se poată voluta** (tăvăli) (82), **vomitu** adecă borîtu (84).

b) **ternare**: **acrimonia** sau tăria, asprirea înrăotățită (95), **angina** sau brînca sau grumăzarea porcilor (15), **antifloghistică** adecă asupra focului sau a aprinderii (84), **atmosfera** adecă ținutul sau cuprinsul aerului celui din stauri (53), **cadabrul** adecă corpul sau trupul cel mort (87), **celeritate** (pripire, iuteală) (63), apă **comună** (de obște, firească) (61), **congestii** adecă adunături, strinsuri în cap (81), **crustă** adecă scoarță sau piele de lard (93), **regulele dietetice**, adecă ale traiului sau a mîncării și a beuturii (123), **disenteria** adecă inima rea, cea putredă (27), **disenteria** adecă cacăsinge, inima cea rea (51), **dispoziție** (gătire, întocmire) spre turbare „predispoziție” (66), **dispoziție** sau întocmire, gătire (100), **grumăzarea** sau **angina** sau **brînca** porcilor (81), **să încrustezi** adecă să ungi sau să alipești îmflatele picioare ale vitei (80), **înfălmație** (aprindere, obrintitură) (57), **se vor îngurgita** (ghiftui, împlea) (107), **îmfătură** pendentă adecă atîrnată, spînzurată (82), depunere **metastatică** adecă amișcată sau petrecută (77), **materia morboasă** adecă a morbului sau a boalei (74), **periclu** sau rîșchiu adecă primejdia (74), **periferia** (împrejurul, partea) (37), cu **peripneumonia** adecă cu răsufiere grea sau aprinderea plămînilor (57), spre **preservativă** sau apărare, scutire de vărsat (57), **preservativă** adecă apărare, scutire adevărită (28), **primorilor** (celor de frunte sau întii) (29), **apetita prostrată** sau depusă, pierdută (63), **pulsu** sau mișcarea, baterea sîngelui (63), **să-i rămoavă** adecă să-i lipsească de la sine, să-i lapede „a îndepărta” (106), **să se repețească** adecă să se adoiască, să se poftorească (sărăturile cele slobozitoare) (68), **repețita** (adoita, poftorita) (60), **rezoluția** adecă desfacerea, descuierea **ostruțiilor** adecă a încuierei (67), **separată** adecă desfăcută sau despărțită (80), **stimulante** adecă întăritoare, aromatice (nutremînturi) (108), **terminul** adecă capetul sau sfîrșitul boalei (88).

c) **cuaternare**: **cautelele** adecă luările aminte, apărările, scutirile contagiului (13), **îndiferent** (lasă-mă-să-te-las, nici bun, nici rău, fără ceva mărginire au alegere) (102), **melanhonie** adecă mîhnire, întristăciune, osteneală a trupului (101), **ocură** „apar” (vin, se ivesc, se văd) (64), (chip) **preservativ** adecă spre apărare, spre ferire, spre scutire (46), o **produce** sau o naște, o pricinuiască, o acășună (62), **remit** adecă îngăduie, se îmblînzesc, alină (68).

d) **cvintuple**: **astremitatelor** adecă a marginilor sau a capetelor sau a sfîrșiturilor sau a lăturilor „extremitate” (63), **nutritoare** adecă hrănitore, întremătoare, întăritoare, amărătoare lături de fărină (50), **să se sugrume** (să se împedece, să se oprească, să se curme, să se râteze) (106).

Și în cadrul acestora se observă complexitatea structurilor explicative: **depunerea**, descărcarea materiei ceii morboasă adecă a morbului sau a boalei; **devăgînd**, adecă îmblînd ermii sau pustii pre platei (ulițe); **rezoluția** adecă desfacerea, descuierea **ostruțiilor** adecă a încuierei; **roboritoare** adecă întăritoare de stomah (de rînză) etc.

Acest tip de glose reprezintă un instrument privilegiat de introducere a noilor termeni; prin interme-

diul lui *sau* și *adecă*, cititorul este invitat să disocieze între componentele acestor structuri și să interpreteze următorul termen ca pe o explicație a primului termen, împrumutul. Noile cuvinte (inclusiv italianismele și latinismele cu statut de *hapax legomena*, precum: *cautele*, *moturi*, *munde*, *murii*, *ocură*, *rămoavă*, *răsfugări*, *remotu*, *spise*, *subsire*, *voluta* etc.) sînt adaptate sistemului fonetic și morfologic al limbii române și sînt echivalate prin sinonime ori sintagme cunoscute cititorului, glosarea avînd, așadar, un scop terminologic; aceste glose urmăresc „transferul terminologic” (Niculescu, 1978, p. 150), raportarea terminologiei culte la una cunoscută lectorului. Intenția cărturarului ardelean este orientată spre „extinderea sferei compartimentului lexical românesc, îmbogățirea inventarului lexical, propunînd limbii și vorbitorului neologisme” (Gafton, 2012, p. 334).

2.2.2. Un alt tip de glosă la care apelează cărturarul ardelean este cea care explică termenul nou (mult mai rar pe cel vechi) printr-o perifrază; asemenea structuri sînt introduse prin *adecă*, prin expresii de tipul *ce/cum se zice/numește/cheamă*, (*cum*) *se zice românește*, *care va să zică* ori paranteze: ***dosă*** *adecă deodată cîte o lingură* (69), ***mațul duoden*** *adecă cel de doasprezece degete de lung* (27), ***epidemică*** *adecă carea se încinge mai preste mult loc întră vitele cele cornute* (61), cu ***epidimie*** (*cu încingere mai preste mult loc*) (54), ***Idiopatică*** *se cheamă dacă aprinderea în unghii fără de a fi fost alta mai nainte boală începe*; ***simptomatică*** *se zice dacă boala de la aprinderea gurei prin depunere metastatică adecă amișcată sau petrecută se naște* (77), ***idrofobia*** *adecă boală carea face a să îngrozi de apă* (109), ***infus*** *adecă băutura ce s-au fiert cu jalie, cu valeriana și cu camfor* (52), prin ***peregrinatori*** sau *nemearnici*, *adecă prin cei ce îmblă prin țări cu diverse lucruri, negoate, vestminte de lînă, sau pănură și prin mii alte modruri* (21), *să se scarifică* *adecă cu puțină împunsătură să se pleguiască sau rănească au cu cuțitul să se desfacă* (70), (urechile) ***văcelindu-se*** *adecă într-o parte și într-alta dîndu-se* (103), ***dinții văciliți*** *adecă se mișcă sau, cum se zice, joacă ca mărgeaua* „vacilant, mobil” (73), ***vărsatul cățălat*** (*adecă cînd șgabunțele sînt boțite, legate laolaltă*) (56).

Astfel de glose au eminate un scop explicativ și informativ; fiind transpuneri interpretative, acestea urmăresc, în spirit iluminist, doar explicarea termenilor, fără să existe, din partea traducătorului, preocuparea de a oferi un lexem terminologic echivalent.

2.2.3. Mai slab reprezentate sînt și glosele care cuprind termeni din alte limbi, latină: *aprindearea mațului ce se zice „omas”* (23), *dosa*, *latinește „dosis”* (47), *Lues Omasi*, *adecă boala mațului celui cărnos* (22), *acid salis (năcreală de sare)* (50), *înfuse (înfusa)* (67), *linsătură de gumi de Arabia (mucilago)* (69), *mațul cel gros ce se zice „omas”* (27), *mațul ce se zice „abomas”* (27), *sarea de piatră (sal petre)* (65), italiană: *arcanu duplicatu (arcano duplicato)* (67) sau germană: *lăzăret (Roth-Stall)* (29).

Prezența termenului străin poate reprezenta un indiciu prețios în stabilirea sursei etimologice a cuvîntului românesc.

2.2.4. O altă categorie de glose este reprezentată de cele care includ termeni populari local-regionali, ce se constituie în sinonime diacronice, diatopice sau diastratice (Gafton, 2012, p. 351) și în care autorul face apel la competența lingvistică a cititorului: *aborul sau răsuflarea gurei* (19), *acrescută sau închegată* (85), *să se adaugă adecă să se mai mărească dosa* (99), *a amîna adecă a zăbovi* (35), *amînare adecă zăbavă* (36), *amînat (tîrziu)* (73), *amonim (dojenim)* (111), *amoniți (dojeniți)* (39), *arișchioasă adecă primejdioasă* (101), *boldul sau patima (de cățălit)* (110), *rane cancroase adecă lupariță* (87), *case de oaspeți adecă cricime* (19), *căștiga adecă grija* (30), *cîrvită adecă pleșugirea* (92), *se comîndă<sup>8</sup> adecă se întrebuințează* (46), *copia adecă turma* (6), *lîna crispă adecă creață* (92), *se demînde (poroncească)* (29), *se dezvînă adecă se slăbește* (62), *a se dimica (a se bate, a se mînca cu alți cîni)* (107), *doftorie sau vindecare* (98), *în foabă adecă în groapă* (114), *cu friguri putrăde adecă cu lîngoare* (57), *gînfarea sau înflarea ugerului* (63), *halec (hering)* (120), *(picioarele calului) se întumesc adecă se gînfă* (87), *larmă sau strigare* (115), *aer liber (slobod)* (45, 65), *libre adecă ponți* (76), *pișatul mistreț adecă puțin* (63), *mortariu (mojar)* (99), *mulii sau mușcoii* (88), *noioase adecă grețose, scîrbelnice* (95), *op adecă lipsă* (10, 106), *osedite adecă cuprinse* (88), *osicrat adecă oțet* (74), *la ospătărie adecă la cricimă* (35), *la ospătării sau case de oaspeți adecă cricime* (91), *pleagă (rană)* (69), *se pleșugește adecă se*

<sup>8</sup>Cuvînt cunoscut în graiurile transilvănene, cu sensul de „a face comîndul” (pomană, praznic, bunuri adunate pentru înmormîntare).



rărește (16), pricura adecă primejdia (115), în pricură adecă în primejdie (112), mai cu pricură (mai cu primejdie) (64), să se pricure adecă să se primejduiască (113), pricuroasă (primejdioasă) (117), puștlă, adecă ciună (22), puștelele adecă beșicuțe (55), puștele sau beșicuțe (92), rană sau sgrăbunță (65), rane puturoase, crunte sau, cum se zice, carne vie (78), rișchiiu adecă primejdie (104), săponele sau spălături (108), scade adecă se desumflă (78), scăldătoare sau spălarea picioarelor (122), smucide adecă lutoase sau pămînjite (90), stîmpărată adecă călduță (60), sterco (balega) (108), teama sau frica (80), ud sau pișat (19), veglerea adecă privegherea (44), lucrarea vintricelului sau a rînzei (26), păhar de vitru adecă de glajă (54).

Astfel de glose, bazate pe resursele lexicului intern al limbii române, pot releva insuficiențe terminologice ale textului sau ale limbii, ori, dimpotrivă, după cum arată Gafton (2012, p. 350–351), pot arăta faptul că traducătorul dobîndise deprinderea de a mînuî acest procedeu în modalități mai complexe: acesta se adresează tuturor românilor, facilitîndu-le accesul la un text scris într-o anumită zonă a teritoriului dacoromân și depășind amprenta regională a materialului lexical.

**2.2.5.** În alte cazuri, se specifică corespondentele din latină, germană și maghiară ale termenilor populari folosiți: *Lîngoarea, carea se cheamă „boală de vite”*. Latinește, „Lues Omasi”; unguerește, „Marha Dög” sau „Marha Pestis”; nemțește, „Löser Dürre, Magen-Seuche, Pest-Seuche” (13); *Vărsatu de oi*. Latinește, „Variolae Ovium”, unguerește, „A’Iuhoknak Himlöje”, nemțește, „Die Blattern bez den Schaaßen” (13–14); *Boala de gură*. Latinește, „Lues Oris”, unguerește, „Száj-Fájás, Szájgyuladás”, nemțește „Maulsenche: Maul-Entzündung” (14); *Boala de limbă*. Latinește, „Aphthae Linguae”, unguerește, „Nyelvenek fenefekélye”, nemțește „Zungen Krebs, Zungen-Schwemme” (14); *Boala de picioare sau de unghii*. Latinește, „Lues pedum seu unguularum”, unguerește, „Köröm fájás, sántitás”, nemțește, „Klauen-Seuche” (14); *Boala de plămîni*. Latinește, „Lues pulmonis”, unguerește, „Tüdögyuladás”, nemțește, „Lungen-Entzündung” (14) etc.

În astfel de glose, termenul neologic nu apare, absența acestuia putînd fi pusă (și) pe seama prudenței cărturarului ardelean de a-l introduce în uzul lingvistic.

**2.2.6.** O categorie specială de glose este reprezentată de cele șapte rețete redactate în latină (ce conțin formule ale medicamentelor, cantități ale ingredientelor) care, prin intermediul lui *adecă*, sînt traduse: „[...] să se ungă aftele cu următorul leac: Rc. Pulv. Absynthii rutæ, scordii aa unc. jj. Spiritus salis acidi drach. jj. Mellis com. q.s. Adecă: cu pulbere de pelin, de rută și de scordiu, din toate cîte doao uncii; din lamura sarei acra, drahme – doao și din miare comună cît e de lipsă sau de ajuns, ca să faci dintru aceste pulberi unsoare. De sînt aftele limbei gângrenoase, această unsoare să întrebuițezi: Rc. Pulv. Cascarillæ, salicis gentianæ, aa unc. jj. Camphor, drach. j. Ungventi ægyptiaci, mel rosarum aa q.s. F. Linimentum, adecă: să iai din pulbere de cascarila și de salce gențiana, dintr-amîndoa cîte doao uncii; de camfor, o drahmă, adecă un cheting; de unsoare de Eghiptet, precum și de miare de ruje, dintr-amîndoa atîta cît e de lipsă, spre aceea ca, din toate aceste, să faci unsoare și cu aceea să se ungă gângrenoasele afte” (75–76) etc.

### 3. Particularități ale glosării noilor termeni

Se pot identifica cîteva modalități de explicare, prin glosare, a noilor termeni:

**3.1.** Glosele traduc unități lexicale care nu se pot descompune: *apetita, adecă voia de a mînca* (lat. *appetitus*, germ. *Appetit*), *boale bronice, adecă lung vecuitoare* (lat. *cronicus*, –a, –um), *prurit, adecă mîncărime cu scărpinare* (lat. *pruritus*, it. *prurito*) etc. Aceste traduceri mențin o legătură semantică cu împrumuturile respective, chiar dacă aceasta nu este întotdeauna exactă.

**3.2.** Glosele traduc unități lexicale ce pot fi descompuse în părțile componente: (*beuturi*) *antifloghistiche, adecă asupra fierbințelei, circumciderea adecă tăierea împrejgur, cu epidimie (cu încingere mai preste mult loc), idrofobia adecă boală carea face a să îngrozi de apă, mașul duoden adecă cel de doaosprezece degete de lung, sudorifere adecă ce fac sudoare* etc.

**3.3.** În multe cazuri, glosele sînt inexacte, stîngace, folosindu-se impropriu anumiți termeni (din cauza faptului că împrumuturile nu aveau acoperire în lexicul intern); se manifestă, într-un grad mai mare sau mai mic, fenomenul de pierdere a legăturii semantice prin explicarea, în mod diferit, mai mult sau

mai puțin aproximativ, a sensului termenilor noi<sup>9</sup>: *acrimonia sau ascuțimea, acurata (cu de ajuns); aftele sau răniturile limbei; să se comită adecă să se încredințeze; (sub pedeapsa) confiscăției (contraband); să se defalce adecă să se cosască; disenteria adecă inima rea; spre generație adecă spre prăsire; necesitatea adecă lipsa; necesități sau strimtorăți; proporția (potrivirea) etc.* În aceste situații, se explică semantic termenii noi, în vederea accesibilizării lor, fără a se crea însă o echivalență semantică precisă. Așadar, echivalențele stabilite prin intermediul gloselor nu sînt întotdeauna exacte, între împrumut și cuvîntul românesc apărînd diferențe de sens: mărci semantice suprimate sau substituie, precum și adaosuri semantice. Multe glose ale aceluiași termen se construiesc prin completări semantice, restrîngeri sau extensiuni de sens, ceea ce arată că, de multe ori, glosarea asigură sensul contextual: *acrimonia sau ascuțimea – acrimonia sau tăria, asprirea înrăutățită; cu afte adecă cu beșicuțe – aftele sau răniturile limbei; antifloghistice adecă asupra focului sau a aprinderii – antifloghistice adecă asupra fierbințelii; cautele adecă feriri – cautelele adecă luările aminte, apărările, scutirile contagiului; disenteria adecă inima rea, cea putredă – disenteria adecă cacășînge, inima cea rea; inflamația sau aprinderea – inflamație (aprindere, obrintitură); periclu sau rîșchiu adecă primejdia – rîșchiu adecă primejdie; preservativ sau scutitoriu asupra pierzătoarei boală – preservativ adecă spre apărare, spre ferire, spre scutire; preservativă sau apărare – spre preservativă sau apărare, scutire de vărsat – preservativă adecă apărare, scutire adevărită; prurit adecă mîncătură scărpinătoare – prurit adecă mîncare cu scărpinare; să se scarifică adecă cu puțină împunsătură să se pleguiască sau rănească au cu cuțitul să se desfacă – să se scarifică adecă lin să se străpungă; simptome adecă schimbări fără cumpăt – simptomele sau schimbările cele fără cumpăt ale morbului adecă a boalei – simptomele sau schimbările cele necumpătate ale boalei; să se trucidă adecă să se junghie – să se trucidă sau să se împuște – să-l trucidă adecă să-l omori etc.*

3.4. Există, în materialul cercetat, numeroase glose în cadrul cărora împrumuturile sînt echivalate prin cuvinte aparținînd limbii comune, cu care se află în raport de sinonimie totală sau parțială; aceste echivalențe sinonimice demonstrează poziția științifică riguroasă pe care se afla cărturarul ardelean: *amputația adecă tăierea; astremitatele adecă marginile, capetele, sfîrșiturile, lăturile; aversația adecă urîrea; cadabru adecă trupul cel mort; castrația adecă jugănirea; cauza sau pricina; cornute adecă vite cu coarne; custodie (pază); damne adecă pagube; distanță (depărtare); diverse adecă deosebite; se divide sau se împarte; falsă adecă neadevărată; fluid adecă curătoriu; genuin (adevărat); nude adecă goale; oasia (prilejul); palatul adecă ceriul gurei; remediu (leac); respirația adecă răsuflarea; sapidă (plăcută); scabia adecă rîia; us adecă întrebuințare; veterinari sau doftori de vite etc.*

#### 4. Concluzii

Cu un cert caracter didactic, textul evidențiază travaliul explicativ și interpretativ al autorului, care, în procesul de modelare a unui limbaj științific, avea de luptat cu un număr redus de concepte și termeni abstracti; acesta se afla în fața a numeroase și importante probleme de terminologie, ridicate de stadiul în care se afla limba română a perioadei, ce se constituia într-un instrument de lucru imperfect și greoi. Direct preocupat de reformularea mai accesibilă a cunoștințelor, de popularizarea științei, P. Maior reușește totuși să facă un compromis între acuratețea științifică și interesul practic al cititorilor, între limbajul neologic și cel vechi, popular. Glosa reprezintă pentru acesta un mecanism de inserție în text a împrumuturilor, care sînt echivalate prin sinonime sau structuri cunoscute cititorului. Pondere însemnată a structurilor explicative evidențiază nevoia de clarificare terminologică, autorul asigurîndu-se că sensul noilor termeni este înțeles de cititor. În cadrul acestora, preponderența covîrșitoare a gloselor lexicale terminologice, de tipul *împrumut lexical – cuvînt vechi*, arată că scopul principal al învățatului ardelean este îmbogățirea lexicului literar românesc și crearea unei terminologii științifice culte, o autentică profesiune de credință pe care și-o reafirmă și în postfața lucrării: „Aceasta urmînd, nu numai limpede vei pricepe zisele cuvinte, ci și noao cunoștință de multe cuvinte românești agonisindu-ți, înțelepțește vei îndemna, aprins de dragostea neamului tău, a îmbogăți dialecta patriei tale, precum toate neamurile Evropei astăzi se nevoiesc nu numai a-și curăți limba sa, a o netezi și a o polii, ci și la acea culme de deplinire a o înălța, cît să o facă de ajuns avută

<sup>9</sup>V., în acest sens, și Niculescu (1978, p. 154–155).

spre împărtășirea tuturor științelor iubitorilor de învățătură oamenilor săi; voind, dorind și suspinând mama tuturor, *natura*, ca toți fiii săi, dintră carii pre români mai cu ales talant i-au avuțit și i-au înfrumășat, cu toată vîrtutea să-și deplinească priceperea și voința spre mărirea lui Dumnezeu, făcătorului său” (127–128). Așadar, utilizarea glosei urmărește un scop bine precizat: constituirea unui vocabular literar cult, într-o epocă în care se punea stringent problema formării terminologiei științifice în limba română. În cazul glosei care transpun conceptul printr-o perifrază, net inferioare, ca pondere, celor terminologice, intenția autorului este aceea de a informa, de a explica (acțiune tipică de culturalizare), și nu de a crea un echivalent terminologic în limba română.

## Bibliografie

- Cuciureanu, Șt. (1959). *Italianisme la Petru Maior*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, X, fasc. 1–2, p. 53–67.
- Dușu, Al. (1970). *Traducere și remodelare în cultura română din perioada Luminilor*, în vol. *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, redactor responsabil: Al. Dima, București, Editura Academiei Romîne.
- Gafton, Al. (2012). *De la traducere la norma literară*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Maior, P. (1813). *Istoria besericei românilor*, Buda.
- Niculescu, Al. (1978). *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 2. Contribuții socio-culturale*, București.
- Prodan, D. (1964). *Prefața la Gh. Șincai, Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, ediție critică și studiu introductiv de D. Ghișe și P. Teodor, prefață de D. Prodan, București, Editura Științifică.
- Ursu, N.A. (1961). *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior*, în „Limba română”, X, nr. 2, p. 135–143.
- Ursu, N.A. (1962). *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.
- Ursu, N. A. (2012). *Alte două traduceri necunoscute ale lui Petru Maior*, în „Limba română”, LXI, nr. 3, p. 413–416.